

Der Sächsische Prinzenraub

Op 13 en 14 januari 1904 voerde het Concertgebouworkest in twee buitengewone abonnementsconcerten onder leiding van Willem Mengelberg Schlegels Symphonisches Tongemälde *Der Sächsische Prinzenraub opus 19* uit. Schlegel heeft zelf de programmatoelichting voor deze uitvoeringen geschreven en die luidt als volgt*.

”Weinige uren bezuiden Leipzig ligt in liefelijke omgeving op heuvelgronden de vriendelijke stad Altenburg . Aan haren voet verheft zich op een steilen porphyrrots het omvangrijke slot der regeerende hertogin van Sachsen-Altenburg.

Het was in 't jaar 1554 [dit is onjuist, het juiste jaartal is 1455 – FvR], dat een van de edelen, met name Kunz van Kauffungen plannen van gevoelige wraakneming op den Keurvorst Friedrich voedde, ingevolge een geschil omtrent schadevergoeding. Kunz besloot tot de ontvoering der beide zoons van den Keurvorst, waartoe hij een nacht koos, (het was in Augustus) dat deze op reis was.

Met verraderlijk behulp van den keukenjongen beklom Kunz langs touwladders het kasteel, en lichtte de beide prinsen uit hunne bedden.

De aanslag mocht aanvankelijk gelukken; K. v. K. met een van de prinsen en zijn strijdmakker Rosen met den anderen prins, konden onbelemmerd in verschillende richtingen ontvluchten. Edoch, volgens gissingen (want omtrent den aard der bevrijding bestaan geene vertrouwde bronnen) werd K. v. K. in de bosschen door kolenbranders ontwapend, geboeid en naar Altenburg gebracht. Rosen, van het mislukken van den aanslag onderricht, verklaarde zich bereid, den anderen prins terug brengen, onder voorbehoud, dat zijn misdrijf ongestraft blijven zou, 't geen geschiedde.

Het geslacht dezer beide prinsen: Ernst en Albert bleef bewaard: nog heden bekleedt de Albertijnsche lijn den koninklijken Saksischen troon, terwijl de nakomelingen van prins Ernst op de zetels der Thüring'sche hertogdommen tronen.

Deze, op zich zelf, niet zeer poëtische en lyrisch dorre gebeurtenis, zou ik niet tot onderwerp eener muzikale illustratie gekozen hebben, indien zij mij niet reeds als kind geboeid had, als wanneer mijn vader, (zelf Altenburger van geboorte) haar ontelbare malen verhalen moest, terwijl zij ook op ons poppentoneel opgevoerd werd.

Dit werk behoort alzoo tot de zoogenaamde Programmamuziek. De waarde van een programma weegt dunkt mij echter zwaarder bij den componist, dan bij den toehoorder; want hoewel de aanhef: [muziekvoorbeeld A] het sluipwoord der slotbeklimmers voorstelt, en de torenwachter, niets kwaads vermoedende, een lied aanheft: [muziekvoorbeeld B], het verraad eensklaps ontdekt wordt en de torenwachter alarm blaast: [muziekvoorbeeld C] door den verren torenwachter beantwoord: [muziekvoorbeeld D], hoewel eindelijk het bazuinsolo en de daaraan volgende zangen de gebeden van het vorstenhuis en het volk moeten weergeven: [muziekvoorbeeld E] en ik tenslotte onder juichen en heilkreten de terugkeer van den eersten prins schilderen wilde, zoo zal men nochtans met weinig verbeeldingskracht aan dit werk een geheel ander onderwerp uit het rijk der Balladen ten gronde kunnen leggen.” Schlegel heeft de terechtstelling van Kunz buiten zijn ‘verhaal’ gehouden.

Opvallend is het gebruik dat Schlegel maakt van de woordcombinatie ‘symphonisches

Tongemälde'. Liszt (1811-1886) spreekt vanaf de jaren '40 van de negentiende eeuw van 'symphonische Dichtung', hij zoekt een vernieuwing van de muziek door een nauwere verbinding met de dichtkunst, impulsen in buitenmuzikale inhouden in plaats van in muziekimmanente vormstructuren. De functie van programmatische teksten blijft in zijn ogen overigens ertoe beperkt "vorbereitend auf die geistigen Momente hinzudeuten, welche den Komponisten zum Schaffen seiner Werke treiben". Een idee dat Schlegel in de laatste alinea van zijn kant bevestigt.

Richard Strauss (1864-1949) en Max Reger (1873-1916) gebruiken de term 'Tondichtung', eventueel met een toevoeging als "für großes Orchester". Ook Johan Wagenaar (1862-1941) noemt zijn *Saul en David* (1906) een 'toongedicht'. De enige componist die mij op dit ogenblik te binnen wil schieten als medegebruiker van de term 'symphonisches Tongemälde', is Joseph Rheinberger (1839-1901), die, overigens al in 1866, een orkestwerk gebaseerd op Schillers Wallenstein-trilogie die aanduiding gaf. Het gaat in zijn geval om een grote, vierdelige compositie van bijna een uur, die ook wel als zijn Eerste Symfonie (opus 10) of Wallenstein-Symfonie bekend staat.

De vraag blijft natuurlijk hoeveel betekenis we moeten toekennen aan het gebruik van het woord 'Tongemälde' versus 'Tondichtung'. Uit het feit dat Schlegel zelf aangeeft dat men met weinig verbeeldingskracht een willekeurige ballade - uitgerekend een ballade, dat wil zeggen verhalende (volks)poëzie - in zijn compositie zou kunnen terughoren, mogen we misschien afleiden dat hij in zijn werk toch een zekere narratieve structuur onderkent, waarvan de verschillende fases uitgeschilderd worden. De woorden 'illustratie' en 'schilderen' duiden wellicht ook in die richting. Hoe dan ook staat Schlegel hier, met zijn bekentenis tot de programmamuziek, tegenover de klassiek-romantische opvatting van instrumentale (orkest)muziek als "tönend bewegter Form" (Hanslick).

De oorspronkelijke partituur bevat heel wat aanpassingen waarin we de hand van Willem Mengelberg herkennen. We mogen aannemen dat ze in overleg met de componist tot stand zijn gekomen. Dat Schlegel zich op het gebied van orkestratie onzeker voelde, blijkt uit enkele brieven die hij in 1895 naar aanleiding van zijn Pianoconcert schreef aan Richard Hol (1825-1904; deze brieven berusten in het Richard Hol Archief van het Nederlands Muziek Instituut).

Op 2 juni 2005 is *Der Sächsische Prinzenraub* in het kader van tal van festiviteiten in Altenburg uitgevoerd, naar het schijnt als Duitse première. Het historische verhaal speelt een belangrijke rol in de manier waarop de stad, vanuit haar verleden, haar identiteit in het herenigde Duitsland probeert te definiëren.

Johann Gottfried Herder (1744-1803), een van de grondleggers van de Duitse Romantiek, heeft het lied van de prinsesroof opgenomen in zijn *Volkslieder* (1778/79, Erster Teil, Drittes Buch), "nur zur Probe, wie die Deutschen Lieder aufnehmen, die ... ein zum Bewundern treues Gemälde der Sprache, Denk- und Sehart einer Provinz ... sind. Schon in solchem Betracht sind Gesänge der Art höchst schätzbar: sie sagen mehr als eine lange Charakteristik des Geschichtsschreibers".

Der Sächsische Prinzenraub

Ein Bergmannslied

Deutsch

Wir woll'n ein Liedel heben an,
Was sich hat angespinnen,
Wie's im Pleißnerland gar schlecht war b'stallt,
Als den jungen Fürst'n geschah Gewalt,
Durch Kunzen von Kauffungen,
Ja Kauffungen!

Der Adler hat uf'n Fels gebaut
Ein schönes Nest mit Jungen;
Und wie er einst war g'flogen aus,
Holt ein Geir die Jungen heraus,
Drauf ward 's Nest leer gefungen,
Ja gefungen!

Wo der Geier auf'm Dache sitzt,
Da deihen die Kuchlein selten,
'S war Werl! ein seltsam Narrenspiel.
Welch'r Fürst sein'n Räten getraut so viel,
Muß oft der Herr selbst entgelten,
Ja entgelten!

Altenborg, du feine Stadt,
Dich tät er mit Untreu meinen,
Da in dir war'n all'Hofleut voll,
Kam Kunz mit Leitern und Buben toll,
Und holt die Fürsten so kleine,
Ja so kleine!

Was blast dich, Kunz, für Unlust an,
Daß du ins Schloß 'nein steigest?
Und stiehlt die zarten Herren heraus,
Als der Kurfürst eben nit war zu Haus,
Die zarten Fürstenzweige,
Ja Fürstenzweige!

Es wahr wohl als ein Wunderding,
Wie sich das Land beweget,
Was da uf'n Straßen waren für Leut,
Die den Räubern folgten nach in Zeit,
All's wibbelt, kribbelt, sich beweget,
Ja beweget!

Im Walde dort ward Kunz ertappt,
Da wollt he Beeren naschen,
Wär he in der Hast facken fortgeretten,
Daß 'm die Köhler nit geleppischt hätten,
Hätt he sie kunnt verpaschen,
Ja verpaschen!

Ab'r sie worden ihm wed'r abgejagt,
Und Kunz mit sinen Gesellen
Uf Grünhain in unsers Herrn Abts Gewalt
Gebracht, und darnach uf Zwicka gestallt,
Und mußten sich lahn prellen,
Ja lahn prellen!

Darvor fiel ab gar mancher Kopf,
Und keiner, der gefangen,
Kam aus der Haft ganzbeinicht davon,
Schwert, Rad, Zang'n, Strick, die war'n ihr Lohn,
Man sah die Rümper hangen,
Ja hangen!

So gehts, wer wider die Obrigkeit
Sich unbesonnen empöret,
Wer's nicht meint, schau an Kunzen,
Sin Kop tut z' Freiberg noch 'runter schmunzen.
Und jed'rman davon lehret,
Ja lehret!

(17 februari 2008)

* De muziekvoorbeelden heb ik hier weggelaten.

Overigens vond de echte première al plaats op zondag 3 januari 1904, in een programma met uitsluitend nieuwe Nederlandse composities (verder Jan van Gilse, G.H.G. von Brucken Fock, François Rasse en Carl Smulders). Bij die gelegenheid beloofde het programmaboekje "analyses, benevens portret en biographie van de Componisten ... bij een volgende uitvoering". Na een concert in Haarlem op 12 januari (programma: Schumann, *Symfonie no. 4* – Brahms, *Vioolconcert* (solist: Franz Ondricek) – pauze – Schlegel – Paganini, *Rossini-Variaties* (Ondricek) – Wagner, Voorspel *Die Meistersinger von Nürnberg*) volgden op 13 en 14 januari de twee buitengewone abonnementsconcerten met de beloofde gegevens in het programmaboekje. Het programma van deze concerten was: Gade, Schotse Overture *Im Hochland* – Dvořák, *Vioolconcert* resp. Brahms, *Vioolconcert* (Ondricek) – Schlegel – pauze – Paganini, *Rossini-Variaties* (Ondricek) – Wagner, Overture *Tannhäuser*.